



Tarih Notları-Bir Ortadoğu Tarihçisinin Notları

Bernard Lewis

Ankara, Arkadaş Yayınevi, 2015, 428 sayfa, ISBN: 978-975-509-824-1

Muhittin YENİKEÇECİ*

Otobiyografi, öz yaşam öyküsüdür. Tanınmış bir kişinin kendi yaşam öyküsünü anlattığı edebiyat türüdür. Kaynak olarak kişi kendisini ve aile büyüklerinden aldığı bilgileri kullanır. Otobiyografilerde yazar kendine ait eserleri, düşünceleri ve yapmış olduğu ya da katkıda bulunduğu önemli işleri aktarır. Bu yazılı anlatım türü aynı zamanda iyi bir belgeseldir. Bu alanda çalışacaklara ve yazarın yaşadığı dönemin özelliklerine kaynaklık eder.¹

Tarih ise; toplumları, milletleri, kuruluşları etkileyen hareketlerden doğan olayları, zaman ve yer göstererek anlatan, bu olaylar arasındaki ilişkileri, daha önceki ve sonraki olaylarla bağlantılarını,

* Doktora Öğrencisi, Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, İstanbul.

¹ <https://tr.wikipedia.org/wiki/Otobiyografi>

karşılıklı etkilenmeleri, her milletin kurduğu medeniyetleri ve kendi iç sorunlarını inceleyen bilimdir.² Tarihin konu birimi öncelikle tarihi olay, bu olayın nedeni ya da nedenleri, yani yorumudur.³ Bu yorum tarihçinin bilgi ve entelektüel birikimi ile ilgilidir. Her eser bu nedenle, yazarın öznelliğini de bünyesinde barındırır.

Tanıtımını yapacağımız, İngiliz asıllı ABD'li tarihçi Bernard Lewis'in *Tarih Notları, Bir Ortadoğu Tarihçisinin Notları* isimli eseri; otobiyografik bir eser niteliğindedir ve yazarın bir Ortadoğu tarihçisi olması nedeniyle aynı zamanda tarihi bir belge niteliği taşımaktadır. Eser yazarın çocukluğundan itibaren; ailesinin özellik ve değerleri başta olmak üzere, aldığı eğitim ve akademik kariyerinin izlerini taşımaktadır. Bu nedenle eser, hem öznellik hem de bilimsel nesnellığe azami hassasiyet gösterilerek kaleme alınmıştır. Öyleki eser sahibi, “*Bir yandan İslam'ı ve onun kutsallıklarını karalamakla, diğer yandan onun kusurlarını savunmak ve hatta örtbas etmekle suçlandım. Bense, saldırılar her iki taraftan da gelmeye devam ettikçe, bilimsel nesnellliğime güven duymayı sürdüreceğim* (s.5).” ifadesi ile bu husustaki hassasiyetini ortaya koymuştur.

Prof. Bernard Lewis, kendi ifadesi ile “*Osmanlı Arşivlerine girme fırsatını kaçırmayan*” (s.4) ve yayınlanan çalışmaları Osmanlı Dönemi ya da Modern dönem veya bu ikisi üzerine olan bir “Ortadoğu” uzmanıdır. İslam Tarihi ve İslam-Batı ilişkisi konusunda da uzmanlaşmıştır.⁴ Ortadoğu konusunda uzmanlaşmış batılı uzmanlar arasında en çok okunan yazarlardandır.

Yahudi kökenlidir. Eserden anlayabildiğimiz kadarı ile Yahudiliği, itikat ve ibadet boyutunu aşan, Yahudiliğe önemli hizmetler veren bir yapı arz etmektedir. Analizlerinde Yahudi olmasının etkileri görülmektedir.

Lewis, “*şarkiyatçı*” olmadığını, bir orta doğu tarihçisi olduğunu iddia etmekte ve eserde genel anlamda nesnel ve objektif bir yaklaşım sergilemektedir. Bununla birlikte, batı-doğu karşılaştırmalı incelemelerinde oryantalist/şarkiyatçı bir yaklaşım hâkimdir. Bu kapsamda, Edward Said ile yaşadıkları tartışmanın, Lewis'in “*Şarkiyatçıların Babası*” olduğu iddiası üzerine başladığı ve fakat aslında bir “*pozitivist - post pozitivist paradigmal arası tartışması*” olduğu anlaşılmaktadır. Yine eserden Lewis'in “*realist kuramı*” benimsediği anlaşılmaktadır ve George W. Bush'un danışmanlığını yaptığı⁵ dönemde bulunduğu tavsiyelerde “*sert güç*” unsurlarının “*yumuşak güç*” unsurlarına göre daha ağırlık taşıdığı görülmektedir. Bu bahis içerisinde belirtmek gerekir ki Lewis, İngiltere-Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ittifakını destekleyen ve ittifakın menfaatlerini savunan bir düşünce yapısına sahiptir.

² *Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yayınları, 10. Baskı, Ankara, 2009, s.1907

³ Oral Sander, *Türkiye'nin Dış Politikası*, 4. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara Ekim 2003, s.12

⁴ https://tr.m.wikipedia.org/wiki/Bernard_Lewis

⁵ https://tr.m.wikipedia.org/wiki/Bernard_Lewis

Bernard Lewis bu gün itibari ile 100 yaşında, duyma aletlerine ve yürürken baston ya da yürütece ihtiyaç duyuyor. Bu süreyi dolu dolu ve sürekli üzerine koyarak geçirmiş. Tatmin edici bir kariyere sahip. 29 dile çevrilen 32 kitap yazmış. Mekânlar ve kültürler keşfetmiş ve kendi ifadesi ile “15 dille oynanmış” bir tarihçidir (s.396). Bernard Lewis, uzun tarihçilik yaşamında en başından itibaren, toplumu, dillerini öğrenerek, eserlerini okuyarak, yaşadığı yerleri gezerek ve insanları ile konuşarak, onları anlayarak tarihçilik yapmış (s.3).

Kısaca tanıtımını yapacağımız kitap ve eserin yazarı hakkında bilgi verdikten sonra, eseri tanıtmak istemekteki temel amacımı da ifade etmek isterim. Öncelikle yazarın, kendi yaşam sürecinde Ortadoğu bölgesinde yaşanan olayları engin tarih birikimi ile bütünleştirerek yorumlaması nedeniyle ortaya çıkan eserin; okunmasını, anlaşılmasını ve incelenmesini istemiş olmamdan kaynaklanmıştır. Zira Ortadoğu bölgesi, bugün hala hem küresel ve bölgesel hem de ulusal ve yerel düzlemde uluslararası güç dağılımına yön veren mücadelelerin her seviyede devam ettiği bir bölge özelliği taşıyor.

Bahse konu eseri tanıtmaktaki diğer amacım ise Bernard Lewis’i tanıtmak, bir akademisyen ve bilim insanı olarak onun bireysel özelliklerine ve çalışma metod/yöntemlerine dikkat çekerek, neden Bernard Lewis’lerin okunduğu ya da küresel dünyanın en önemli üretim faktörü haline gelen bilginin neden Bernard Lewis’ler tarafından üretildiğine dikkat çekmek olsa gerek.

Kitap; “Giriş” bölümünü müteakip (s.3-6), “İlk yıllar” (s.7-55), “Savaş Yılları” (s.56-89), “Osmanlı Arşivlerinde” (s.90-117), “Kültürel Diplomasi” (s.118-152), “Neden Tarih Çalışmalı” (s.153-169), “Akademik Yaşamdan Kesitler” (s.170-194), “Atlantik’i Geçmek” (s.195-223), Bölge Ülkeleri (s.224-258), “Medeniyetler Çatışması” (s.259-301), “Şarkiyatçılık ve Doğru Düşünme Kulübü” (s.302-324), “Paris’te Yargılanma” (s.325-338), “Tarih Yazmak ve Yeniden Yazmak” (s.339-367), “Siyaset ve Irak Savaşı” (s. 368-394) isimli 13 ana bölüm ile devam etmiş ve sonsöz yerine yazılmış “Özetle” (s.395-396) bölümü ile tamamlanmıştır. Ayrıca esere iki adet “Ek” (s.397-422) konmuştur. Ek-1: eser sahibinin “Ağıt” isimli bir şiirinden, Ek-2 ise “Unvan, Ödül ve Yayınlar” ismi ile eser sahibinin unvanı, görevleri, yayınları ve ödülleri hakkında bilgi verildiği bir Ekten oluşmaktadır. Ana bölümlerin içerikleri, bölüm ismini aşan değişik konuları içerebilmektedir. Bu bölümler eser sahibinin yaşam çizgisini takip eden olaylar çerçevesinde; hem tarihi hem de uluslararası ve siyasi konularda anlatı ve yorumları içermektedir.

Birinci bölüm olan “İlk Yıllar” (s.7-55) başlangıçta, eser sahibinin aldığı eğitim ve düşün dünyasının oluşmasına etki eden aile bireyleri ile öğretmenlerini/hocalarını konu edinmiştir. Kitap toplamaya başlaması, yabancı dil kabiliyetinin keşfi ve eğitimi, Paris’te Adnan Adıvar’dan aldığı ilk Türkçe dersleri, şiir yazma merakının oluşması, yazar olma isteği, üniversite seçimi ve öğrenciliği ile ilk Orta doğu ziyareti ve Ortadoğu meselelerine ilgi göstermesi konularını kapsamaktadır. Bu bölümde özellikle babasının etkisi ve aldığı dini eğitim nedeniyle Yahudiliğe duyulan ilginin artmasının yanı sıra yine babasının sosyal statüsü ve dünya görüşü nedeniyle “oryantalist” dünya görüşünün ilk

tohumlarının da bu dönemde atıldığına şahit olmaktayız. Bölümün ilerleyen sahifelerinde, “*İlahi Dinler*” ve “*Kutsal Kitaplar*” ile “*Haşhaşiler*” konularındaki ilk çalışma ve yorumlarına yer verilmiştir. Bahse konu bölümün son kısmında ise iş tercihinin Londra Üniversitesinde yardımcı öğretim üyeliğinden yana kullanarak ilk işine ve nasıl bir akademik çevreye sahip olduğu konu edinilmiştir.

İkinci bölüm “*Savaş Yılları*” nda (s. 56-89) bir “*İstihbarat Personeli*” olarak eser sahibinin istihbarat eğitimi ve savaşta yürüttüğü istihbarat faaliyetleri konu edilmiştir. Bu bölümde özellikle Alman istihbaratının zafiyetleri ve bu zafiyetten bütün ittifak devletleri cephesinde nasıl faydalandığı anlatılmıştır. Bölümün ilerleyen sahifelerinde casusluk faaliyetleri ve dinlemeler bahsi içerisinde muhabere hatlarının ne kadar hassas olduğu, özellikle Müttefik telefon dinlemelerinin kontrol altına alınması ile tüm Müttefik faaliyetlerinin takip edilebildiği ifade edilmiştir. Bu bölümde ayrıca “*Yahudi bir İngiliz İstihbarat Subayı Olmak*” konulu alt bölüm içerisinde bir gece vardiyası sohbeti esnasında, İrlanda Sorunu üzerine yapılan tartışmadan hareketle yıllar sonra yapılan ve Türk-Kürt meselesine ait başka bir tartışma ile bağlantılı olarak eser sahibinin ifadesi ile “*İngiliz-İrlanda Meselesi Orta Doğu’daki Sünni-Şii Meselesini açıklamak için kullanılabilir; fakat Türk-Kürt ya da Arap-Kürt meselesi için değil* (s.76-77).” tespitinde bulunulmuştur. Bölümün son kısmında eser sahibi “*Savaşın Sonu*” alt başlığı ile savaştan neler öğrendiğini ve bunun tarihçiliğine etkilerini anlatmıştır.

Üçüncü bölüm “*Osmanlı Arşivlerinde*” (s.90-117) ise Osmanlı Arşivlerinin Osmanlı Gelişme Dönemi’nde iyi seviyede olduğu, her konunun takibine imkân sağladığı, fakat Duraklama Dönemi ile arşiv kalitesinin düştüğü ifade edilmektedir. Bölüm içerisinde, eser sahibinin “*Tarihte Arapların varlığı*” konusunda yaptığı çalışma ve bu çalışma kapsamında Osmanlı arşivlerinden nasıl istifade ettiği konusuna da değinilmiştir. Bu bölümde ayrıca Türk demokrasisinin nasıl geliştiği ve Türkiye’de Modernleşmenin doğuşu bahse konu edilmiştir. Aynı bahiste devamla, Türkiye’de çok partili demokratik düzene geçişteki başarı, fakat buna rağmen Adnan Menderes’in “*iktidarı geldiği yolla bırakmamaya dönük hiçbir niyetinin olmadığını gösterdi* (s.111).” ifadesi ile devamında yaşanan ve hala dönemselsel olarak rastlanan anti demokratik anlayışlar ifade edilmiştir.

Dördüncü Bölüm olan “*Kültürel Diplomasi*” (s.118-152) de, Britanya İmparatorluğu faaliyetlerinin oryantalist niteliğinin ortaya konduğu ve zimmi bir eleştirinin yapıldığı giriş bölümünü müteakip; ABD ve Büyük Britanya kültürel diplomalarının mukayesesi yapılmıştır. İlerleyen sahifelerde Sudan örneğinde Büyük Britanya kültürel diplomasi uygulamalarının nasıl geliştirildiği ve başta üniversiteler olmak üzere yumuşak güç vasıtalarının nasıl kullanıldığı anlatılmıştır. Bölüm içerisinde yine Pakistan ve Afganistan hem bu ülkeleri kısa bir tarihi hem de kültürel diplomasi uygulamaları açısından ele alınmıştır.

Beşinci bölüm olan “*Neden Tarih Çalışılmalı ?*” (s.153-169) bölümü, eser sahibinin tarihçi kimliğinin de etkisi ile tarihsel bilimselliğin, kitabın otobiyografik roman yönüne göre ağır bastığı bir bölümdür.

Bu bölümde özellikle; tarih çalışmalarının doğası, bilimsel yanının hangi özellikleri taşıması gerektiği, tarihçilik ile propagandanın ayrılmasının gerekliliği ve bilimsel bir tarih çalışmasının nasıl yapılması gerektiği konularına ağırlık vermiştir. İlerleyen sahilelerde, tarih dersi veren bir akademisyenle araştırma yapan bir akademisyeni incelemiş ve akademik hayatta da istifade edilebilecek tecrübelerini aktarmıştır. Eserin yazarı “*İslam Tarihi ve Kültürel Kibir Tehlikesi*” alt başlığı ile Batı ile İslam ilişkilerini; dürüstlük, sempati ve empati çerçevesinde incelerken, kendisini sorgulayan bir oryantalist kimliğine bürünmüştür.

Altıncı Bölüm “*Akademik Yaşamdan Kesitler*” (s.170-194), eser sahibinin akademik yaşam süreci içerisinde yaşadığı önemli olaylar ve bunların yorumunu kapsamaktadır. Bu bölümde özellikle yabancı öğrenciler ve bunların eğitimi ile ilgili bizim üniversite ve akademik camiamızın da dikkate almasının faydalı olacağı bilgiler verilmiştir.

Yedinci bölüm olan “*Atlantik’i Geçmek*” (s.195-223) bölümünde, özellikle ABD’lerine yerleşme, ABD’de ki üniversiteler ve akademik yaşam anlatılmış daha sonra Büyük Britanya’da ki üniversite ve akademik camia ile mukayesesi yapılmıştır. Bölüm içerisinde İran Şahı ile yapılan görüşme ile kimlik ve vatandaşlık alt bölümleri İngiliz ve Amerikan vatandaşlık anlayışlarının algılanabilmesi açısından ilginç bilgiler sunmaktadır.

Sekizinci bölüm olan “*Bölge Ülkeleri*” (s.224-258) başlıklı bölümde, Orta doğu ülkeleri; genel tanıtım, kültürel özellikleri ve “*Arap-İsrail Sorunu*” sürecindeki pozisyon ve politikaları çerçevesinde ele alınmıştır. Bölüm içerisinde ayrıca eser sahibinin, İsrail yönetimi ile ilişkileri ve danışmanlık faaliyetleri özel bir yer tutmuştur. Bu çerçevede “*Arap-İsrail Barış Süreci*” incelenmiş ve İsrail-Mısır Barışı’na giden yolda eser sahibinin faaliyetleri anlatılmıştır. Eserin ilerleyen sahilelerinde; Ürdün ve Filistin Barış Süreçleri, liderlerle ilişkiler ve katkı vermek adına yürütülen faaliyetler bahse konu edilmiştir. Bu bölüm analiz ve yorumlarında eser sahibinin kültürel kimliği yer yer kendisini hissettirse de barış adına yapılan çalışmalardaki önemli katkısının yadsınamaz olduğu ifade edilmelidir.

Dokuzuncu bölüm olan “*Medeniyetler Çatışması*” (s.259-301) başlıklı bölümün başlangıcında, “*İlahi Dinler*” temelinde bir medeniyetler analizi yapılmıştır. Bu analizde özellikle İlahi Dinler’in benzerlikleri ve farklılıkları ele alınarak birbirlerini anlama ve empati kurma kanallarının neler olabileceği ortaya konmaya çalışılmıştır. İslam ve İslam topluluklarının özellikleri ortaya konarak, bu topluluklarla irtibat ve anlaşmanın nasıl tesis edilebileceği üzerinde tespitlerde bulunulmuştur. İslam ve Anti Semitizm alt başlığı ile Anti Semitizmin kökenlerinin İslamiyet’te değil Hristiyan Batı’da olduğu vurgulanmıştır. İlerleyen sahilelerde İran Devrimi incelenmiş ve son bölümde, Müslüman öfkesinin kökenleri ve ABD karşıtlığının nasıl oluştuğu anlatılmıştır. Bu anlatılarda ABD karşıtlığının gelişmesine, ABD geri çekilmesi ve zayıf görüntüsünün etkili olduğu tespiti ortaya konmuş, bu

nedenle bunun önlenmesi için sert gücü esas alan politikaların da dikkate alınması gerektiği vurgulanmıştır.

Onuncu bölüm, “*Şarkiyatçılık ve Doğru Düşünce Kültü*” (s.302-324)nde, ağırlıklı olarak Edward Said ile yaşanan “*Şarkiyatçılık/Oryantalizm*” ve kimin ne kadar bilimsel çalıştığı tartışmaları yer almıştır. İyi incelenmesi ve bölüm içerisinde adı geçen eserlerinde okunması halinde hem meşhur “*oryantalizm*” kavramı hem de pozitivism-post pozitivism tartışmasının, kültürel köklerinin anlaşılmasına katkı sağlayabilir.

On birinci bölüm “*Paris’te Yargılanma*” (s.325-338) başlıklı bölümdür. Bu bölümde 1915 Olaylarının analizi Holocaust ile karşılaştırmalı olarak yapılmakta ve bir tarih profesörü gözü ile 1915’te yaşananların “*soykırım*” olmadığı ortaya konmaktadır. Lewis, 1993 yılında *Le Monde* gazetesinde yaptığı söyleşilerde, yukarıda ifade edildiği gibi, 1915 olaylarının bir “*soykırım*” olmadığını, “*savaşın bir yan ürünü*” olduğunu belirtmişti. Paris’te bir mahkeme bunu “*Ermeni Soy Kırımının İnkârı*” olarak kabul etmiş ve tarihçi hakkında bu söyleşilerden dört dava açmıştı. Eserde Lewis, *Le Monde*’da çıkan söyleşilerde Ermeni olayını Yahudi Holocaust’u ile bir tutmanın yanlış olduğunu iki sebeple açıklıyor. Birincisi, Ermeniler silahlı bir isyan hareketi içindeydiler, Yahudiler için böyle bir durum söz konusu değildi. İkincisi ise, Osmanlı’da Ermeniler sadece ayaklandıkları bazı bölgelerde cezalandırıldılar, büyük kentlerdeki ise bir ölçüde buna muhatap olmadılar (s.327). Lewis eserinin bu bölümde, 1915 Olaylarında Rusya etkisine de dikkat çekmiştir. Bahse konu bölümde ayrıca, tarihçilerin/bilim insanlarının konularına mahkemelerin ön yargılı ve ideolojik bir takım varsayımlarla yaklaşmalarının yaratacağı problemler de ayrıntılı olarak incelenmiştir.

On ikinci bölüm olan “*Tarih Yazmak ve Yeniden Yazmak*” (s.339-367) başlığı altında, tarih yazımında üslubun nasıl oluştuğu; berraklık, kesinlik ve zarafet kavramları çerçevesinde açıklanmıştır. Gelecek dönemde psikolojik analizlerinde tarih yazımının içerisinde olacağı ve tarihsel yorumlara derinlik katacağı ifade edilmiştir. Bu bölümde ayrıca eserin yazarı değişik başlıklar altında yaptığı çalışmalarını anlatarak tarih yazımına yaptığı katkıları anlatmıştır.

On üçüncü bölüm, “*Siyaset ve Irak Savaşı*” (s.368-394) başlıklı bölümdür. Bu bölümde Lewis, dönemin ABD Başkanı George W Bush’un danışmanı sıfatı ile başta Savunma Bakanı Dick Cheney ve yönetimin üst düzey yetkilileri ile yaptığı görüşmelerden bahsetmiştir. İlginç anlatılar içeren bu bölüm, Realist ABD siyasetinin nasıl oluştuğu ve işlediği açısından önemli bilgiler sunmaktadır. Lewis’in düşünce yapısı nedeniyle eleştirel bir nitelikte ortaya atılan ve “*Lewis Doktrini*” kavramı ile anılan olumsuz iddiaları cevaplandığı ileriki sayfeler ilgi ile okunmaya adaydır. Bu bölümdeki açıklamalardan Lewis’in düşüncelerindeki “*dünya sisteminin*”, ABD hegemonyasında bir istikrar arayışı olduğu hissi edinilmektedir. On üçüncü bölümün son kısmındaki “*Arap Baharı ya da Hoşnutsuzluğun Kıstı*” başlıklı alt bölüm ise İslam topluluklarının kültürel bir analizi üzerinden, İslam

topluluklarını anlama ve Arap Baharının başarısızlığının nedenleri konusunda önemli tespitleri içermektedir.

Sonuç yerine yazılan “Özetle” (s.395-396) bölümünde ise Lewis, ilerlemiş yaşına rağmen fiziksel ve zihinsel bazı sıkıntılar yaşasa da duygusal olarak böyle olmadığını, yaşamını sevdiğini ve tatmin edici bir kariyere sahip olduğunu ifade ederek eseri tamamlıyor.

Sonuç olarak, Orta Doğu ve İslam tarihi konusunda yaşayan en önemli tarihçilerden biri olan Bernard Lewis, yaşadığı dönemin olaylarını otobiyografik bir eser ile anlatırken aynı zamanda eseri, tarihsel bir belge niteliği de taşıyor. Lewis’in tanıttığımız bölümde de vurguladığımız gibi, aldığı kültürel öğretiyi ve içinde yaşadığı Batı toplumunun değerleri nedeniyle yer yer Yahudi ve Oryantalist bakış açısına/yorumlara rastladığımız anlatıları, eser sahibinin özgünlüğünün sınırları içerisinde değerlendirilmek daha doğru olur diye düşünüyorum. Genel anlamda tarihimiz açısından hassasiyet yaratan konularda ortaya koyduğu yaklaşımın objektifliği ve verdiği bilgiler kitabın bizim açımızdan önemini artırıyor.

Eserde özellikle tarih alanında çalışan doktora ve yüksek lisans öğrencileri için öğretici ve yol gösterici olacak bilgiler verilmiştir. Beşinci - *Neden Tarih Çalışılmalı ?*” (s.153-169) - ve On ikinci - *“Tarih Yazmak ve Yeniden Yazmak”* (s.339-367) - bölümler; bilimsel araştırmaya nasıl yaklaşılacağı, metodolojinin nasıl belirleneceği, tarih çalışmalarının bilimsel yanının hangi özellikleri taşıması gerektiği ve bilimsel bir tarih çalışmasının nasıl yapılması gerektiği konularında kıymetli bilgiler içermektedir.

Çağımızın ana üretim faktörü olan ” *bilgi üretimi*”, söylemin oluşturulması ve bu sayede olaylara yön verme becerisine sahip olmanın da ana vasıtasıdır. Bilimsel süreçleri gerçek anlamda içeren çalışmalar yapılmadan üretilen bilgi söylem oluşturma ve olaylara yön verme kabiliyeti içermezler. Bernard Lewis’in bireysel özellikleri ve eserinde işaret ettiği usul ve yöntemler bizlere bilimsel bilgi üretimi için katkı sağlayıcı nitelikler taşıyabilir. Bu nedenle eserlerinin okunması ve incelenmesi gerektiğini ifade etmek isterim.